

Prefață

O tumultuoasă saga renașcentistă

Nimic nu se compară – din perspectiva amestecului fin dozat de savoare, cruzime, umor și suspans – cu o poveste de istorie din perioada Renașterii. Iar dacă luăm în calcul faptul că acest episod istoric se referă la Italia, la papalitate, la celebra familie Borgia și că întâmplările timpului ne sunt redată de un istoric de calibrul lui Christopher Hibbert, avem toate motivele să fim convinși că rezultatul nu poate fi decât o frescă incitantă, bine documentată, echilibrată și plină de detalii inedite și picante.

Protagonistii poveștii sunt Rodrigo Borgia, cunoscut ca papa Alexandru al VI-lea (1492–1503), despre care cronicarul Burchard spunea că avea o inteligență și o „virilitate neostoită” și un gust aparte pentru diplomație și opulență, fiul său, Cesare – obsedat de putere și având o frivolitate recunoscută în epocă (a fost modelul lui Machiavelli pentru lucrarea *Principele*) – și fiica sa, Lucrezia, o femeie frumoasă, erudită și ambițioasă. Alături de acești descendenți celebri, personaje principale ale istoriei și ale acestui volum, papa Alexandru al VI-lea i-a mai avut ca fii legitimi pe Giovanni (ucis brutal într-un asasinat cu autor necunoscut), Gioffre și, posibil, Ottaviano. Mama lor era o curtezană fermecătoare din pătura de jos a nobilimii, Vannozza

dei Cattanei. De asemenea, în timpul pontificatului său, a mai avut – cu amanta sa favorită, Giulia Farnese – o fiică. Căsătoriile progeniturilor papale au fost orchestrate într-o manieră în care suveranul pontif să obțină maximum de alianțe diplomatice cu cele mai importante familii din Italia, Spania sau Franța, planificând cu precizie cariera și parcursul fiecăruia dintre fiii săi. Și cum istoria nu îi uită pe învingători (în fond, discursul despre trecut este scris de cuceritori!) și nu îi iartă pe cei învinși (dar, adesea, le rezervă un loc obscur în marea scenă), prevalează prin urmare întâmplările legate de destinul celor trei faimoși Borgia: papa, Cesare și Lucrezia.

Dincolo de faima protagoniștilor ei, de numele familiei Borgia – una cu vechi origini italiene și spaniole, descinzând din vechea casă de Aragon – au fost legate o serie de păcate – adulter, simonie, furt, viol, incest, trufie, ba chiar crimă. Istoria nu a fost blândă cu imaginea papei Alexandru al VI-lea, a lui Cesare sau a Lucreziei și, adesea, adevărul a fost ocultat de mit, mult mai puternic articulat în mentalul colectiv decât ceea ce s-a petrecut în realitate, iar autorul menționează cu fiecare ocazie speculațiile existente în epocă. De altfel, unul dintre marile merite ale cărții profesorului Hibbert este că a suprapus fiecărui episod încărcat de incertitudini noile descoperiri bazate pe coroborarea surselor, fără a eluda presupunerile și credințele care s-au format de-a lungul timpului, dar și fără a oculta ceva din farmecul secolelor apuse. Iar toate aceste izvoare – pe care le-a menționat de fiecare dată – au fost sintetizate în cadrul unei analize minuțioase, dar și atractive, păstrând culoarea veacului al XV-lea.

Guicciardini considera că papa Alexandru al VI-lea „poseda o viclenie și o deșteptăciune aparte, o perspicacitate excelentă, puteri uimitoare de persuasiune și o vioiciune și putere de

concentrare incredibile când se ocupa de treburile statului; dar aceste calități erau mult puse în umbră de viciile lui: ipocrizia, indecența, falsitatea, infidelitatea, obscenitatea, lăcomia insașiabilă, ambiția fără limite, predilecția spre depravare mai mult decât grosolană și setea arzătoare de a-și înălța numeroșii copii, dintre care unii nu erau mai puțin respingători decât tatăl lor”.

Altfel spus, „oamenii au aflat curând că era periculos să-l superi pe Alexandru al VI-lea și să nu fii mereu precaut în prezența lui. Acest papă era ambițios, puternic, bogat, abil din punct de vedere politic și hotărât să-și înscrie familia în rândurile elitei conducătoare a Europei”. Nimic din contextul volumului nu îi învăluie însă pe membrii familiei Borgia cu virtuți care să le lumineze imaginea transmisă posterității, însă, judecând prin prisma secolului în care au trăit, menținerea la putere, jocul diplomatic, accesarea în cele mai înalte funcții fie ele politice sau diplomatice nu ar fi fost posibile fără ambițiile, orgoliile și adesea cruzimile de care au dat dovadă. Au fost oameni ai timpului lor și, într-o anumită cheie de interpretare (eludând etalonul etic actual), modele de succes ale trecutului.

Sursele utilizate de autor – de la cronicarii contemporani evenimentelor – Francesco Guicciardini, Burchard, Bernardino Corio, Philippe de Comynnes etc. sunt în măsură să ofere dovada rafinamentului analitic de la care pornește Hibbert. De altfel, cititorul se va întâlni pe parcursul paginilor și cu alte personaje celebre din peisajul artei renascentiste – Michelangelo, Leonardo da Vinci, Andrea Mantegna, Pinturicchio, Benvenuto Cellini, Perugino, Tizian, Bellini – precum și cu eruditele spirite umaniste Machiavelli, Ercole Strozzi și Pietro Bembo.

Roma în sine este un personaj în cadrul acestui volum – Roma nu mai este capitala răvășită de loviturile barbarilor, aflată într-o degradare dureroasă, ci își trăiește o nouă viață ridicându-se din

nou falnică și strălucitoare, demnă de sediul conducătorului creștinătății pe pământ. Este plină de palate, edificii și biserici splendide de marmură, împodobite cu sculpturi, tapiserii de aur și fântâni arteziene (Palatul Papal, Bazilica San Pietro, Capela Sixtină, Palazzo Sforza-Cesarini, Bazilica San Giovanni in Laterano, Castelul Sant'Angelo etc.), impunându-se prin măreție și somptuozitate în fața Neapolelui, Florenței, Sienei, Ferrarei, ducatului Milano sau Veneției.

Totodată, volumul conține pagini de o răvășitoare sensibilitate (corespondența dintre poetul Pietro Bembo și Lucrezia Borgia, în contextul căreia, într-una din scrisori, ea îi dăruiește o buclă din frumosul ei păr blond, vizibilă și astăzi la muzeul Bibliotecii Ambroziene din Milano), de o spectaculozitate și de un vizual aparte (descrierile orașului Roma în zilele de sărbătoare, toaletele Lucreziei sau aparițiile în public ale lui Cesare Borgia, felurile de mâncare servite cu ocazia deselor banchete de la Vatican) și de o inimaginabilă durere pe care membrii familiei Borgia o trăiesc odată cu pierderea născuților care ar fi trebuit să le asigure descendența. Nu lipsesc însă nici rivalitatea cu alte familii puternice ale timpului – Medici sau Sforza – sau oprobiul la adresa papei din partea unui personaj cum a fost călugărul dominican Savonarola.

Ceea ce ne oferă Hibbert în această carte este o poveste tumultuoasă, scrisă într-un ritm alert, nu lipsit de umor fin, o adevărată saga renescentistă, care atrage și uimește deopotrivă cititorul și care conține, dincolo de surse originale reevaluate și contextualizate, toate ingredientele ca să incite de la prima până la ultima pagină.

SIMONA PREDA

Capitolul 1

Orașul care se năruie

„O, Doamne, ce vrednică de milă este Roma!”

„Trebuie să fi auzit despre acest oraș de la alții”, scria un vizitator al Romei la mijlocul secolului al XV-lea.

Aici sunt multe palate, case, cavouri și temple splendide și un număr infinit de alte edificii, însă toate sunt în ruină. Este mult porfir și multă marmură de la clădirile antice, dar zilnic această marmură este distrusă într-un mod barbar pentru a fi transformată în var. Iar ce este modern e de proastă calitate. [...] Oamenii de azi, care își spun romani, sunt foarte diferiți la port și comportament de locuitorii din vechime. [...] Toți arată ca niște văcari.

Alți vizitatori au scris despre statui acoperite cu mușchi de pământ, despre inscripții deteriorate și indescifrabile, despre „părți din zidurile care arată ca niște păduri dese sau peșteri în care animalele pădurii obișnuiau să nască, despre căprioare și iepuri prinși pe străzi [...] despre priveliștea zilnică a capetelor și a membrilor oamenilor care fuseseră executați și sfărtecați în patru și apoi bătuți în cuie pe uși sau aruncați în cuști ori trași în țeapă”.

Asta era starea orașului care fusese cândva capitala unui imperiu măreț; acum, două treimi din zona din interiorul zidurilor,

construite pentru a proteja o populație de 800 000 de oameni, erau nelocuite, hectare întregi de teren rural folosit pentru livezi, pășuni și podgorii presărate cu ruine străvechi, care constituiau ascunzători sigure pentru hoți și bandiți. Și asta era starea adevăratului cămin al papei, conducătorul Bisericii, a cărui linie neîntreruptă de predecesori ajungea până la Sfântul Petru, apostolul căruia însuși Hristos i-a dat în grijă turma lui.

În cea mai mare parte a secolului al XIV-lea, chiar și papalitatea abandonase Roma. În 1305, supărat de frământările și tulburările sângeroase din oraș, papa francez Clement al V-lea (1305–1314) își stabilise curtea la Avignon, în palatul întortocheat de pe malul stâng al Ronului, cunoscut ca Palatul Papiilor. La Roma se făcuseră apeluri constante ca papalitatea să se întoarcă din exilul francez. Cel mai recent, apelurile veniseră din partea unei femei în vârstă care putea fi văzută aproape zilnic în orașul care se năruia, stând lângă ușa Mănăstirii San Lorenzo și cerșind pomană pentru săraci.

Era Birgitta Gudmarsson, fiica unui judecător suedez bogat și văduva unui nobil suedez, cu care fusese măritată pe când avea 13 ani și căruia îi făcuse opt copii. Fondatoare a ordinului brigitinelor, părăsise Suedia după o viziune în care Hristos i-a apărut dinainte și i-a poruncit să plece imediat la Roma și să rămână acolo până la întoarcerea papei. Umblând prin Roma, dintr-o biserică ruinată în alta, dintr-o casă dărăpănată în alta, pretindea că avusese și alte viziuni; și Iisus, și maica lui, Maria, spunea ea, îi vorbiseră și-i întăriseră credința în readucerea papei și în izbăvirea definitivă a orașului.

În jurul casei în care trăia se întindeau scheletele carbonizate ale unor clădiri arse, mormane de gunoaie în putrefacție, palate părăsite, biserici abandonate, mlaștini, fortărețe părăsite de stăpânii lor bogați, care plecaseră să trăiască pe domeniile lor

din Campania, cocioabe ocupate de familii în pragul inaniției. Pelerinii duceau cu ei acasă povești despre un oraș lugubru, a cărui liniște era întreruptă doar de urletul câinilor și lupilor și de strigătele gloatelor furioase.

La Avignon, papii rămâneau surzi la apelurile privind întoarcerea lor, nepăsători la rugămințile pe care cucernica Birgitta Gudmarsson le rostea atât de puternic și la scrisorile poetului Francesco Petrarca, ce descriau „grămada de gunoi a istoriei” care devenise Roma. Această capitală imperială odată superbă era acum o ruină fără de legi, un oraș sfâșiat de violență, în care facțiunile beligerante mășăluiau pe străzi cu pumnale și săbii, unde casele erau invadate și prădate de bande înarmate, pelerinii și călătorii – jefuiți, călugărițele – violate în mănăstirile lor, iar șiruri lungi de oameni care se automutilau intrau pe porți cu picioarele goale și glugi pe cap, pretinzând mâncare și găzduire, dar neoferind bani, biciuindu-și spinările goale și însângerate, intonând imnuri înspăimântătoare în fața bisericilor, izbucnind în plâns, gemând, sângerând dinaintea altarelor.

Caprele pășteau buruienile crescute între pietrele ce umpleau piețele devenite câmpuri de bălării, șobolanii infestau ruinele de pe Câmpul lui Marte*, vitele pășteau lângă altarele bisericilor rămase fără acoperișuri, tâlharii pândeau pe aleile înguste, lupii se băteau noaptea cu câinii pe sub zidurile Bazilicii San Pietro și dezgropau cadavrele din cimitirul din apropiere. „O, Doamne, ce vrednică de milă este Roma”, scria cu jale un vizitator englez, „odată era plină de nobili măreți și de palate, acum – de cocioabe, lupi și animale dăunătoare, iar romanii înșiși se sfâșie între ei!”

* Locul în care se făceau antrenamentele militare și adunările obștești în Roma antică, având aproximativ 2 km². În prezent, aici se află o bună parte a zonei moderne a orașului (n. red.).

În 1362, în timp ce Petrarca îndemna papalitatea să se întoarcă la Roma, un al șaselea francez a fost ales în linia papiilor de Avignon: sobrul, nelumescul Urban al V-lea. Încurajat de împăratul Carol al IV-lea, care s-a oferit să-l însoțească, a recunoscut necesitatea întoarcerii, nu doar de dragul orașului neglijat și în paragină, ci și al papalității înseși, acum aflată în pericol la Avignon, atât din cauza bandelor de mercenari care cutreierau prin toată Europa Occidentală, cât și a englezilor care se luptau cu francezii în războaie ce aveau să dureze, cu întreruperi, 100 de ani.

La cinci ani după alegerea sa, Urban al V-lea a traversat Alpii, s-a rugat în genunchi la mormântul Sf. Petru și s-a instalat în camerele întunecate, cu aer închis ce-i fuseseră pregătite în Palatul Vatican. Însă vizita lui la Roma a fost scurtă. Orașul i s-a părut și mai părăginit și mai deprimant decât se temuse și, considerând că putea îndeplini rolul de mediator între Franța și Anglia mai eficient de la Avignon decât de la Roma, în 1370 s-a întors în Franța. După ce i-a ignorat avertizările, care spuneau că avea să moară dacă părăsea orașul, i-a îndeplinit Birgittei Gudmarsson profeția, dându-și duhul la doar câteva luni după întoarcerea sa în Palatul Papilor.

Succesorul său, Grigore al XI-lea, tot un francez și ultimul dintre papii de la Avignon, a fost cel care a mutat în cele din urmă Curia înapoi la Roma, temându-se că papalitatea avea să piardă pe vecie Biserica și domeniile ei. Însă în martie 1378 a murit acolo, la un an și ceva de la întoarcerea sa, iar moartea lui a provocat alegeri papale de o animozitate ieșită din comun. Îngroziți de gloatele romane care invadaseră Vaticanul în timpul conclavului, cardinalii l-au ales pe napolitanul Bartolomeo Prignano, care a luat numele Urban al VI-lea. Însă cardinalii francezi au refuzat să-l accepte, declarând alegerile nule și

alegându-și propriul candidat, un francez, firește, Clement al VII-lea. Marea Schismă începuse; Clement al VII-lea, care era șchiop și avea albeață la ochi, s-a întors la Avignon, în timp ce asprul și energicul Urban al VI-lea a rămas la Roma.

Deja nu doar priveliștea orașului, care părea să înfățișeze ceva mai mult decât o localitate de provincie decăzută, era cea care îi mârșnea pe vizitatori. Corupția era în floare în sânul Bisericii și îi șoca pe pelerinii care veneau la Roma să primească indulgențe, acum împărțite la o scară fără precedent. Renunțând deznădăjduți la încercările de a forma un stat politic puternic și stabil, romanii l-au lăsat pe succesorul lui Urban al VI-lea, vicelanul și zgârcitul Bonifaciu al IX-lea, alt napolitan, să ia în primire controlul deplin al orașului lor, să transforme Vaticanul și vastul Castel Sant'Angelo în cetăți fortificate și să-și numească rubedeniile și prietenii în poziții de putere și profit. La moartea sa, survenită în 1404, teama de puternicul regat al Neapolelui a dus la alegerea unui alt pontif cunoscut a fi în relații bune cu regele: ineficientul Inocențiu al VII-lea din Abruzzi, împotriva căruia romanii porniseră o dramatică răzmeriță, încheiată cu retragerea lor umilitoare, iar după moartea lui Inocențiu al VII-lea, în 1406, alegerea lui Grigore al XII-lea, un venețian care părea dispus să cadă la învoială cu antipapa de la Avignon, a dus în 1413 la invadarea Romei de către regele Neapolelui, care era hotărât să nu-și piardă influența odată cu sfârșitul Marii Schisme.

Între timp, fusese inițiată o nouă încercare de a se pune capăt schismei care divizase Europa, convocându-se la Pisa un conciliu al Bisericii. Soluția găsită de conciliu a fost acuzarea de erezie atât a papei de la Avignon, cât și a celui de la Roma și înlăturarea lor. În locul lor conciliul a ales un cardinal de pe insula Creta, Petros Philargos, care a luat titlul de Alexandru al V-lea și

a suspendat prompt conciliul a cărui decizie nu a fost, în orice caz, recunoscută de niciunul dintre rivalii lui. Acum existau trei papi în loc de doi, fiecare pretinzând că este descendentul legitim al Sf. Petru și excomunicându-i pe ceilalți.

O a doua încercare de a descâlci situația încurcată a fost acum făcută de împăratul Sigismund, care a convocat un nou conciliu al Bisericii la Konstanz. Deja apăruse în scenă un nou papă în persoana lui Baldassare Cossa, un om cu puține șanse, succesorul lui Alexandru al V-lea, care fusese ales papă la Pisa și pe care foarte mulți credeau că l-a omorât. Odinioară pirat și apoi soldat desfrânat, Ioan al XXIII-lea era un bărbat senzual, lipsit de scrupule și extrem de superstițios. Provenea dintr-o veche familie napolitană și s-a stabilit la Roma în urma încheierii unei alianțe îndoielnice cu regele Neapolelui. La 8 iunie 1413, încălcând înțelegerea, regele a atacat Roma, alungându-l pe papă din oraș. Ioan al XXIII-lea a fugit împreună cu cei de la curtea sa pe Via Cassia. Mai mulți prelați au murit de epuizare pe parcurs, iar restul au fost jefuiți de propriii mercenari. Încă o dată, orașul pe care l-au lăsat în urmă a fost prădat. Soldații napolitani, necontrolați de comandantul lor, au dat foc caselor, au jefuit sacristia Bazilicii San Pietro, au făcut din această străveche bazilică grajd pentru caii lor, au prădat sanctuarele și bisericile și s-au așezat în mijlocul paradei cu prostituate, bând vin din potire sfințite.

Ioan al XXIII-lea s-a dus la conciliul de la Konstanz, unde s-a pomenit acuzat de tot felul de infracțiuni, inclusiv erezie, simonie, tiranie, crimă și seducerea a vreo 200 de doamne din Bologna. După ce a fugit de la Konstanz deghizat în mercenar, a fost recunoscut, trădat și adus înapoi în fața conciliului, care i-a detronat atât pe el, cât și pe papa de la Avignon și care, odată ce nemții și englezii s-au unit cu italienii pentru

a ține Franța la distanță, a reușit să aleagă un nou papă, pe romanul Martin al V-lea.

Martin al V-lea făcea parte din familia Colonna, una dintre vechile dinastii de baroni din Roma. În 1420, când s-a întors în oraș sub un baldachin violet, înaintea lui dansau bufoni, iar oamenii alergau pe străzi cu torțe aprinse, strigând urări de bun venit până noaptea târziu. Acest papă avea să domnească la Roma peste 10 ani, urmat de încă doi italieni, Eugeniu al IV-lea și Nicolae al V-lea. În sfârșit, exista speranța că pentru oraș va începe o nouă epocă.

Nicolae al V-lea, care fusese ales în 1447, era, în aparență cel puțin, deosebit de nepotrivit pentru rolul său de deschizător al acestei epoci noi. Scund, palid și veștejit, mergea cu umerii aduși, ochii lui negri strălucitori aruncând în jur priviri nervoase. Dar nimeni nu se îndoia nici de bunătatea, nici de generozitatea lui, iar toți cei care îl cunoșteau îi laudau cucernicia și învățătura. „Își datora distincția nu nașterii sale, ci erudiției și calităților intelectuale”, scria un contemporan. Îi era lăudată și hotărârea de a reconcilia Biserica cu înfloritoarea cultură seculară a Renașterii, trimițându-și agenții în toată Europa și mai departe, spre a căuta manuscrise ale unor lucrări literare și teoretice din antichitate, multe dintre ele fiind păstrate în biblioteci mănăstirești, și apoi răsplătindu-i cu generozitate pe învățații umaniști care traduceau și copiau aceste texte străvechi.

Însă Roma lui Nicolae al V-lea era tot un oraș medieval murdar, în ruină, cumplit de rece iarna, când tramontana* sufla peste mlaștinile înghețate, nesănătos vara, când malaria era în floare. Locuitorii, mare parte venetici și mulți alții născuți în afara orașului, nu depășeau ca număr 40 000, ceea ce însemna mai puțin de a douăzecea parte din populația Romei în

* Vânt rece care suflă cu putere dinspre Alpi spre Mediterana (n. red.).

vremea împăratului Nero. Orașul era mic și după standardele vremii – Florența avea o populație de 50 000 de locuitori, în vreme ce Veneția, unul dintre cele mai mari orașe din Europa, se putea lăuda cu peste 100 000 de locuitori. Totuși, Roma era adevărata inimă a lumii creștine și cei care făceau acolo în fiecare an pelerinaje lungi îi asigurau orașului un comerț extrem de profitabil.

La începutul lui 1449, Nicolae al V-lea a declarat anul 1450 an sfânt, iar valul de pelerini care au venit la Roma să sărbătorească jubileul a adus profituri imense Bisericii – nu în ultimul rând, din vânzarea indulgențelor. Atât de mulți bani, încât Nicolae al V-lea a putut să depună la banca Medici 100 000 de monede de aur și să-și continue încrezător planurile de refacere a orașului. În accepțiunea lui Enea Silvio Piccolomini, cardinalul de Siena, „el a construit în acest oraș edificii magnifice, deși mai multe a început decât a terminat”.

Punctul central al noii capitale creștine a lui Nicolae al V-lea era Bazilica San Pietro, construită de împăratul Constantin peste mormântul primului papă și restaurată de Nicolae. De asemenea, și-a mutat reședința oficială de la Palatul Lateran la Palatul Vatican, iar afluxul de pictori care au venit la Roma să lucreze la proiectele lui avea să facă în scurtă vreme din oraș un centru de frunte pentru aurari și argintari, precum și pentru pictori și sculptori. A devenit pentru o vreme și casa lui Fra Angelico, care a decorat frumoasa capelă privată a lui Nicolae al V-lea de la Vatican cu scene din viața a doi dintre primii martiri creștini, Sf. Ștefan și Sf. Laurențiu. Acest călugăr dominican scund și pios se ruga în fiecare dimineață în genunchi înainte de a începe să picteze și era atât de copleșit de emoție când îl picta pe Hristos pe cruce, încât lacrimile i se scurgeau pe obraji.